Zsidó vallás és kultúra 3.: Liturgia

BBN-HEB11-223.2, BBV-203.08, BMVD-203.08

Biró Tamás

A zsidó liturgia fő pillérei (Sma, Amida). Napi háromszori ima. A Sma és áldásai.

2018. március 1.

Praktikus dolgok (emlékeztető):

- A kurzus honlapja: http://birot.web.elte.hu/courses/2018-liturgia/

  Kurzusleírás: http://birot.web.elte.hu/courses/2018-liturgia/Liturgia.pdf

  Felhasználónév és jelszó?

- Biró Tamás: biro . tamas @ btk.elte.hu

  http://birot.web.elte.hu/, http://www.birot.hu/

- Fogadóóra: csütörtök 14.00-15.30 *(a 2018. tavaszi félévben)*

- Pótórák, ha elmaradnának órák.

  A március 15-i óra helyett: tartalék időpont referátumoknak.

A kurzus felépítése (emlékeztető)

Szövegolvasás időpontja?

1. Csütörtök 12.00 – 13.30:
   - Előadás
   - Szövegek közös megvitatása, diszkusszió
   - 5-10 perces referátumok

2. Opcionális héber szövegolvasás:
   - Szakosoknak, minorosoknak.
   - Javaslat: péntek 11.00 – 12.00.
   - Kérem, jelezzék, ha van igény!

3. Önálló munka otthon:
   - Szövegek elolvasása, preparálása
   - Alkalmi rövid beadandók
   - (Szakirodalom elolvasása)
   - Referátum és dolgozat elkészítése

4. Zsinagógalátogatás:
   - Min. 4 alkalommal (min. 1 péntek este és min. 1 szombat reggel).
   - Minél több, annál jobb!

Zsinagógalátogatások: önállóan vagy közösen

Konkrétumokat még egyeztetjük

<u>Jó alkalmak a tavaszi félév során</u>:

- Péntek esték
- Szombat délelőttök
- Vasárnap reggel
- Csütörtök reggel 9 h tanima OR-ZSE

- **Purim:** febr. 28. szerda este és márc. 1. csütörtök reggel
- **Svii sel peszah:** ápr. 6. péntek reggel
- **Savuot:** máj. 19. szo este – máj. 21. hétfő reggel

Reflexiók az eddigi zsinagógalátogatásokra?

Askenázi kiejtés

	magyarországi standard neológ	németes	ortodox	„polis” („lengyel”)
kamec	[o]	[o]	[o]	[u]
ḥolem	[aj]	[au]	[oj]	[oj]
tav dages nélkül	[sz]	[sz]	[sz]	[sz]
surek, kibbuc	[u]	[u]	[ü]	[i]
céré	[é(j)]	[é]	[é(j)]	[áj]

Table 3: The Realizations of Hebrew Graphemes (letters, vowel-signs, gemination signs) in the Traditional Pronunciations

Hebrew grapheme	Samaritan pronunciation	Yemenite pronunciation					Sephardi pronunciation							Ashkenazi pronunciation		
							European communities			Asian (Yemenite excepted) and African communities						
		Central	Northern	South-western	Aden	Eastern	Ladino speaking	Italian speaking	Dutch-Portuguese	Arabic speaking	Aramaic speaking	Persian speaking	Georgian speaking	North-eastern	South-eastern	Central
א	ʾ, "zero"	ʾ, "zero"	ʾ	ʾ	ʾ	ʾ	"zero"	"zero"	"zero"	ʾ, "zero"	ʾ, "zero"	ʾ, "zero"	ʾ, h	"zero"	"zero,"(h)	"zero"
ב	b, (β)	b	b	b	b	b	b	b	b	b, β	b, β	b	b	b	b	b
ב	b, (β)	v	v, b	v, b	v, b	v, b	v	v	b	b, β	b, β, v	β, v, w	v	v	v	v
ג	g	ǧ	g'	g	g	g'	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g
ג	g	ḡ, q[4]	ḡ	ḡ	ḡ	ḡ, q[4]	g	g	x	ḡ	ḡ	ḡ	g	g	g	g
ד	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d
ד	d	ḏ	ḏ	ḏ	ḏ	ḏ	d	d	d	d	ḏ[1]	d	d	d	d	d
ה	ʾ, "zero"	h	h	h	h	h	h, "zero"	h, "zero"	h	h	h	h	"zero"	h	"zero," h	"zero," h
ה	"zero"	h	h	h	h	h	h, "zero"	h, "zero"	ha	h, "zero"	h, "zero"	h, "zero"	"zero"	"zero"	"zero"	"zero"
ו	b,(w)	w	w	w	w	w	v	v, w	v	w, v[1]	w, β	β, v, w	v	v	v	v
ז	z	z	z	z	z	z	z	z, s, dz, ts	z	z[2]	z	z	z	z	z	z
ח	ʾ, "zero"	ḥ	ḥ	ḥ	ḥ	h	x	x	x	ḥ	ḥ	ḥ, h	x	x	x	x
ט	ṯ, t	ṯ, ḏ	ṯ, d	ṯ, ḏ	ṯ, ḏ	ṯ, ḏ	t	t	t	ṯ	ṯ, t	t	t'	t	t	t
י	y	y	y	y	y	y	y	y, (ǧ)	y	y	y	y	y	y	y	y
כ	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k
כ	k	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ	ḵ
ל	l, (ǰ)	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l
מ	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
נ	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
ס	s, (ṣ)	s	s	s	s	s	s	s	s	s[3]	s	s	s	š[4]	s	s
ע	ʾ, "zero," ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	ʿ	"zero"	ŋ	ŋ	ʿ	ʿ	ʿ, ʾ, "zero"	q'	"zero"	"zero"	"zero"
פ	b, f	p	p	p	p, f	f	p	p	p	p, f	p, f	p	p	p	p	p
פ	b, f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	p	f	f	f

צ	ṣ, s	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ	ṣ	ts	ts	ts	ṣ	ṣ, s	s	s	ts	ts	ts
ק	q, ʾ	g, ġ	g, ġ	q	q, ʁ	g, ġ	k	k	k	q, ʾ	q	g, ʁ, (k)	kʾ	k	k	k
ר	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r, ḡ	r, ḡ	r, ḡ
שׁ	š	š	š	š	š	š	š	š, s	š	š[5]	š	š	š	see ס	š	š
שׂ	ś	s	s	s	s	s	s	s	s	s[5]	s	s	s	see ס	s	s
ת	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t, (tˤ)	t	t	t	t	t	t
ת	t	t̲	t̲	t̲	t̲	t̲	t	d	t	t, (tˤ), t̲[6]	t, t̲[1]	t	t	s	s	s
dageš forte	CC	CC	CC	CC	CC	C	C	CC	C	CC	CC, C	C	C	C	C	C

šureq-qibbuṣ	u, o[7]	u, (ü), (ʉ)	u	u	u	u	u	u	u	u	u, (ü)	u, (ü), (ʉ)	u	u	i, (ü), (ʉ)	i, (ü), (ʉ)
ḥolem	u, o[7]	ö	ö	e	e	ö	o	o	o	o[8]	o	o	o	ey	y	oy[9]
qameṣ	a, å	å	å	å	å	ɒ	qameṣ (except when coming in closed unstressed syllable: "qameṣ qaṭan") is identical to pathaḥ, both being realized as a; "qameṣ qaṭan" is realized as o. Exception: some Persian speaking communities realize the qameṣ as å.							o	u	u
pathaḥ	a, å	a, ä	a, ä	a, ä	a, ä	a, ä								a	a	a
ṣere	ɛ[10]	e	e	e	e	e	In all varieties ṣere and segol are realized alike, as e ~ ɛ							ey	ay	ay
segol	ɛ[10]	realization is identical to that of pathaḥ												ɛ	ey, e	ey, e
ḥireq	i	i	i	i	i	ə	i	i	i	i	i	i	i	i	i, ə	i, ə
mobile šewa		basic realization = ă; when preceding y = ĭ; when preceding ʾ, ḥ, ḥ or ʿ = ultrashort vowel, identical in quality to the vowel of the following consonant					e ~ ɛ	e ~ ɛ	e ~ ɛ[11]	e ~ ɛ	e ~ ɛ[12]	a, (ʌ)	e	e, ə	e, ə	e, ə
ḥatef-pathaḥ		ă	ă	ă	ă	ă	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a
ḥatef-segol		ă	ă	ă	ă	ă	e ~ ɛ	e ~ ɛ	e ~ ɛ	e ~ ɛ	e ~ ɛ	e ~ ɛ	e	ɛ	ey, e	ey, e
ḥatef qameṣ	å̆	å̆	å̆	å̆	å̆	å̆	o	o	o	o	o	o	o	o	u	u

1. In some communities.
2. In some North African communities a sound intermediate between z and ž.
3. In some North African communities a sound intermediate between š and s (for these communities see also footnote 4).
4. No distinction between ס (and שׂ) and שׁ; both realized as š or as a sound intermediate between š and s.
5. For North African communities see ס.
6. In Iraq.
7. Merger of šureq-qibbuṣ and ḥolem into one phoneme, whose allophones are o, u.
8. In North African communities merger of ḥolem and šureq-qibbuṣ into one phoneme, whose allophones are o, u.
9. In German-speaking communities: aw.
10. Merge of these phonemes into one phoneme: ɛ; allophones: e, a.
11. Šewa ga'ya = a: šewa preceding y=i.
12. In some communities as in the Yemenite pronunciation, but less consistently.

Referátumok

Google spreadsheet második oldalán: feliratkozás referátumok időpontjára

1. Válasszanak témát febr. végéig (max. 2 hallgató témánként)
   + Google Docs Sheet-be írják be *(meghíváshoz küldjenek nekem emailt!)*
2. 5-10 perces előadás a félév második felében (2-3 dia)
3. Rövid szemináriumi dolgozat (3-5 oldal), amit a többi diák is megkap, és a vizsgaanyag része.

- A peszahi Haggada
- Zsinagógai reform, 19. sz. Németországban
- Zsinagógai reform, 19. sz. Magyarországon
- Irányzatok imái
- Reform imakönyvek
- Askenázi, szefárd, szfaradi (és egyéb) imakönyvek
- A liturgia vallástudományi megközelítései
- Vallási specialisták és liturgia
- Egy liturgiával kapcsolatos halákhikus kérdés a Kiccur Sulhan arukhban.
- Kisebb liturgikus események, pl. kiddus levana
- Gender és a sziddur feminista olvasatai
- Liturgia, kegytárgyak és a zsidó iparművészet
- stb. (velem való egyeztetés után!)

Előzetes tematika *(nem heti lebontásban)*

1. Bevezetés. Ima a Bibliában. Ima a rabbinikus hagyományban, a kavvana.
2. Az imakönyv szerkezete. A zsidó liturgia fő pillérei (Sma, Amida). Napi három ima.
3. A Sma és áldásai.
4. A hétköznapi Amida (Smone Eszré).
5. A szombati és az ünnepi imák szerkezete. Lekha dodi. Kiddus.
6. A reggeli áldások. Peszuké de-zimra.
7. Tóra-olvasás. Alenu.
8. Muszaf és neila.
9. Bencsolás és áldások.
10. Hallel és kiegészítések az ünnepi liturgiában.
11. Kaddis.
12. Középkori vallásos költészet: kinna, pijjut, zemirot.

A Sma szövege

Deut. 6:4–9

[RUF] 4Halld meg, Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR! 5Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! 6Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked.7Ismételgesd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házadban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz! 8Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon; 9írd föl azokat házad ajtófélfáira és a kapuidra!

- A monoteizmus leghíresebb megvallása (6:4).
- קבלת עול מלכות שמיים
  Kabbalat ol malkhut samajjim
  ’Az ég királysága igájának elfogadása’

Konkrét micvák:

- Tóra-tanulás
- amikor lefekszel & amikor felkelsz
- karra és fejre való tfillin, mezuza

Deut. 11:13–21

קבלת עול מצוות *kabbalat ol micvot*

’A parancsolatok igájának elfogadása’

= jutalom és büntetés

Vö. Deut 6-tal: hasonló, de többes számban (kollektív).

[RUF] [13]Ha engedelmesen hallgattok parancsolataimra, amelyeket ma parancsolok nektek, ha szeretni fogjátok az URat, a ti Isteneteket, ha teljes szívből és teljes lélekből szolgáljátok őt, [14]akkor esőt adok földetekre a maga idejében, őszi esőt és tavaszi esőt, és betakaríthatod gabonádat, mustodat és olajodat, [15]és adok füvet a meződre állataidnak; így jóllakásig ehetsz majd. [16]Vigyázzatok, hogy szívetek el ne csábítson benneteket, és el ne forduljatok tőlem: ne tiszteljetek más isteneket, és ne imádjátok azokat, [17]mert akkor fellángol az ÚR haragja ellenetek, bezárja az eget, nem lesz eső, és a föld nem hozza meg termését, ti pedig hamar kivesztek arról a jó földről, amelyet nektek ad az ÚR.[18]Fogadjátok azért a szívetekbe és lelketekbe ezeket az igéket, kössétek azokat jelként a kezetekre, és legyenek fejdíszként a homlokotokon. [19]Tanítsátok meg ezeket a fiaitoknak is: ezekről beszélj, akár a házadban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz! [20]Írd föl azokat házad ajtófélfáira és a kapuidra, [21]hogy hosszú ideig élhessetek ti és a ti fiaitok azon a földön, amelyről megesküdött atyáitoknak az ÚR, hogy nekik adja, amíg csak ég lesz a föld felett.

Num. 15:37–41

[RUF] [437]Azután ezt mondta Mózesnek az ÚR: [38]Szólj Izráel fiaihoz, és mondd meg nekik, hogy csináljanak bojtokat a ruhájuk szegélyére, nemzedékről nemzedékre, és tegyenek a szegélyen levő bojtokra kék bíbor zsinórt. [39]Arra való ez a bojt, hogy valahányszor ránéztek, emlékezzetek az ÚR minden parancsolatára, teljesítsétek azokat, és ne csábítson el titeket se a szívetek, se a szemetek, amelyek paráznaságba vihetnek benneteket, [40]hanem emlékezzetek, és teljesítsétek minden parancsolatomat, és szentek legyetek Istenetek előtt. [41]Én, az ÚR vagyok a ti Istenetek, aki kihoztalak benneteket Egyiptomból, hogy Istenetek legyek. Én, az ÚR vagyok a ti Istenetek!

- Az *cicit / cicesz / szemlélőrojt* parancsolata.

  → emlékezés a 613 parancsolatra.

- יציאת מצרים *jeciat Micrajim* Egyiptomból való kivonulás

  → emlékezés a kivonulásra

A széderesti Haggada,

valamint Misna *Berakhot* 1:5

Rabbi Eleazar ben Azarja[7] ezen az éjjelen a következőket tanította: csaknem hetven éves vagyok már és mindeddig nem hallottam meggyőző bizonyítékát annak, hogy az Egyiptomból való kiszabadulásról éjjel is meg kell emlékezni, amíg Ben Zóma[8] egy tórabeli versből ki nem következtette. Azt tanítja ugyanis az Írás: meg kell emlékezned a napról, melyen kivonultál Egyiptom országából „életed minden napján".[9] „Életed napjain" csak a nappalokat értheted, de „életed minden napján" már az éjjeleket is. A bölcsek azonban másképp magyarázzák e tórai verset, szerintük: „életed napjain" csak ezt a világot jelenti, „életed minden napján" már a messiási időket is.[10]

OMZSA-haggáda, p. 13.

A széderesti Haggada,
valamint Misna *Berakhot* 1:5

<u>Magyarázat</u>: Deut. 16:3-ban olvassuk peszah ünnepe kapcsán: „*Ne egyél hozzá kovászos ételt! Hét napon át nyomorúságos kovásztalan kenyeret egyél hozzá, mert sietve jöttél ki Egyiptomból. Így emlékezz életed* ***minden napján*** *arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!*” [RUF].

Rabbi Eleazar ben Azarja (i.sz. 2. század eleje) felteszi a kérdést: honnan tudjuk, hogy ebben a versben a „nap” szó nem a nappalra, hanem a 24 órás napra – vagyis az éjszakára is – vonatkozik? Ugyanazt a szöveget megtaláljuk két, közel egykorú gyűjteményben is: a peszahi *Haggadá*ban és a *Misna* nevű törvénykódexben:

- A **Haggada** kontextusában a kérdés értelme: honnan tudjuk, hogy peszahkor nem csak nappal, hanem este, a széder estén is meg kell emlékezni a kivonulásról?
- A **Misna** kontextusában, a *Sma* törvényei kapcsán: honnan tudjuk, hogy a Sma harmadik részét (amelynek a végén az egyiptomi kivonulásról van szó) este is el kell mondani? Hiszen a Num. 15-beli szakasz nagy rész a *cicit* parancsolatáról szó, ami csak nappal érvényes (amikor láthatjuk, vö. a 39. verssel).

A válasz: a Deut. 16:3-beli *minden* (כל) szó redundánsnak tűnik, de a Tórában nincs redundancia. Új információ: vagy az, hogy az „életed teljes – 24 órás – napjain”, vagy az, hogy „az eljövendő élet napjain” is.

Az ima fő pillérei

Imakönyv

ISMÉTLÉS

- Sziddur סידור: ’hétköznapi imakönyv’
  - Hétköznap: sahrit, [napközbeni áldások], minha, maariv
  - Szombat: kabbalat sabbat, maariv, sahrit, muszaf, minha, maariv
  - Ros hodes
  - Ünnepekből a legfontosabbak
  - Egyebek?
- Mahzor מחזור: ’ünnepi imakönyv
  - Ros hasana, jom kippur, szukkot, smini aceret / szimhat Tora, peszah, savuot
  - Ünnep előestéjével kezdődik: hétköznapi minha, ünnepi maariv…

    … ünnep délelőttje: sahrit, muszaf …

    … minha (és neila jom kippurkor), ünnep kimenetelekor hétköznapi maariv.

Kötött imák

Alkalom: mely napon?

- Hétköznap
- „Speciális hétköznap”:
    - ros ḥodes
    - ḥanukka, purim
    - stb.
- Szombat
- Ünnepnapok
    - ros hasana, jom kippur
    - peszaḥ, savuot, szukkot + smini aceret/szimḥat Tora

Alkalom: mely napszakban?

- Reggel: *saḥrit*
- Délután: *minḥa*
- Este: *maariv*

- *Muszaf*: tórai ünnepeken, szombaton és ros ḥodeskor

- *Neila*: jom kippur végén

Az imák szerkezete (első közelítés)

	Bevezetés	Sma és áldásai	Amida	Tóra- olvasás	Befejezés
saḥrit		Sma és áldásai			
minḥa		–			
maariv		Sma és áldásai			
muszaf		–			
neila		–			

A Sma és áldásai

Misna *Berakhot* 1:4

בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה ובערב שתי' לפניה ושתי' לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך לחתום אינו רשאי שלא לחתום ושלא לחתום אינו רשאי לחתום:

Reggel két áldást mond előtte (a Sma előtt), és egyet utána. Este kettőt előtte és kettőt utána, egy hosszút és egy rövidet. Ahol előírták, hogy hosszabbítsák meg, ott nem szabad lerövidíteni; [ahol előírták, hogy] lerövidíteni, ott nem szabad meghosszabbítani; [áldással] lezárni, ott nem szabad nem lezárni; [ha előírták] nem lezárni, ott nem szabad lezárni.

A Sma előtti és utáni áldások

- Áldás nyitása, lezárása.
  - ÁLDÓFORMULA: ברוך אתה ה'... *Barukh ata Adonaj…* 'Áldott vagy Örökkévaló…'
  - Áldások sorában az első áldás: ÁLDÓFORMULA – SZÖVEG – ÁLDÓFORMULA
  - További áldások: SZÖVEG – ÁLDÓFORMULA
- Tartalom:
  - természet (fény, sötétség, teremtés…) vs. társadalom (Izrael és Isten viszonya)
  - reggel vs. este: különböző hangsúlyok, különböző hangulat.
- Reggeli és esti Sma kezdő és záró időpontja – ld. jövő héten

Jövő hétre

Jövő hétre

1. Referátum témáját kiválasztani – ha még nem tették meg
   - … és egy Google Docs-ban bejelölni. (Mindenki megkapta a meghívót?)
2. Imakönyv beszerzése és ismerkedés vele – ha még nem tették meg
3. A **hétköznapi Amidát** elolvasni (Balla 2016, pp. 4–16/17)
4. A reggeli és esti *Sma* áldásait preparálni:
   - Balla 2016, pp. 32–37 és 131–141.
   - Hebraisták (szakosok, minorosok): héber szöveget kiszótárazni
   - Nem szakosok: magyar fordítást **alaposan** elolvasni

Viszlát

jövő csütörtökön!